

Bijlage 1

Grieks filosofisch proza: Plato

1. Het pensum

De rode draad in de gekozen teksten is het functioneren van een samenleving en de daaraan verbonden *eudaimonia* van het individu (in die samenleving). In de mythe van Protagoras komen de grondslagen van een samenleving aan de orde. In de discussie tussen Socrates en Callicles staan centraal: hedonisme versus zelfbeheersing, retorica versus filosofie en *phusis* versus *nomos*. In het Symposium worden verschillende opvattingen over geluk onder woorden gebracht, uitmondend in de rede van Diotima over de wijze waarop de hoogste vorm van geluk kan worden bereikt. In de Politeia is deze uitsluitend bereikbaar voor de filosofen, tot welke klasse ook vrouwen kunnen behoren.

Teksten voorzien van een * worden in het Grieks gelezen. Bij de opgave van de teksten is uitgegaan van de Oxford Classical Text van Burnet.

Protagoras	320c8 – 322d5*	Mythe van Prometheus en Epimetheus Mythe van Zeus; <i>aidos</i> en <i>dikè aretè</i> is leesbaar
	322d5 – 324d1	
Gorgias	447a1 – 481b5	in samenvatting
	481b6 – 483b4	Callicles; <i>nomos en phusis</i>
	483b4 – 485e2*	het recht van de sterkste; kwali- lijke invloed van filosofie
	485e2 – 499b3	in samenvatting
	499b4 – 501c8*	goede/slechte genietingen retorica versus filosofie
Symposium	501d1 – 506c4	de ziel, genot, politieke reto- rica, geestelijk geluk, harmonie en orde
	506c5 – 508c3*	zelfbeheersing, rechtvaardig- heid, geluk, wereldorde
	508c4 – 527e7	in samenvatting
	172a1 – 188e4 189a1 – 191a5	in samenvatting 'Aristofanes' speech: oor- sprong van de drie seksen
Politeia	191a5 – 193d5*	het verlangen naar de weder- helpt
	193d6 – 199b7	in samenvatting
	199b8 – 201c9	Socrates ondervraagt Agathon over <i>Eros</i>
	201d1 – 208b6	in samenvatting
	208b7 – 212c3*	het verhaal van Diotima
	212c4 – 219d2 219d3 – 223d12	Alcibiades' lofrede op Socrates in samenvatting
Politeia	451e6 – 452d1*	dezelfde opleiding voor mannen en vrouwen
	452d2 – 454b10	man en vrouw verschillen van nature
	454c1 – 455e3*	ook vrouwen geschikt voor ambt van wachter
	455e4 – 457b4	de beste mannen en vrouwen kiezen is het beste voor de staat
	514a1 – 518b5	Grotmythe

De kandidaat kan vragen beantwoorden over de gelezen authentieke teksten en over de teksten in vertaling en in samenvatting. Van de kandidaat wordt verwacht dat hij de in het pensum van authentieke teksten en vertalingen voorkomende namen, termen

en begrippen kent. De voorgelegde teksten worden op dit punt in beginsel niet geannoteerd.

2. Plato's plaats in de geschiedenis van de wijsbegeerte

Plato heeft voortgebouwd op de denkbeelden van vroegere filosofen en deze tot een synthese verwerkt. Het is daarom van belang te weten welke opvattingen van die filosofen een rol hebben gespeeld bij de ontwikkeling van Plato's eigen filosofie, en in welk opzicht ze dat hebben gedaan. Ze kunnen worden ondergebracht in de volgende systematische onderdelen:

2.1 *Fysica/metafysica*

De voorsocratische filosofie is bij uitstek kosmocentrisch. Men probeert de *kosmos* te verklaren (kosmologie) en houdt zich dan ook vooral bezig met onderzoek van de *phusis*, de natuurlijke werkelijkheid. Op de voorgrond hierbij staat de problematiek van het blijvende/constante tegenover het veranderlijke, van het ene tegenover het vele. De vroegste Griekse filosofen (de Jonische natuurfilosofen) herleiden de werkelijkheid tot één (materiële) *archè*. Hieruit ontstaat alles. Alle leven is aan deze *archè* gebonden. Heraclitus (ca.535-ca.480) herleidt de veelheid van de verschijnselen tot vuur als *archè*. Hij beschouwt alle dingen als veranderingsvormen van vuur en is van mening dat alles aan voortdurende verandering onderhevig is. Deze theorie wordt wel aangeduid als de flux-theorie, en wordt duidelijk geïllustreerd in het zogenaamde rivierfragment (Diels-Kranz 12). De essentie ervan wordt door Plato samengevat in de formulering πάντα ρεῖ καὶ οὐδὲν μένει (Crat.402a). Parmenides (ca.500) onderscheidt het zijnde (dat ongeworden, onveranderlijk en onvergankelijk is) van de veelheid van de zintuiglijk waarneembare dingen. Het zijnde vormt de ware werkelijkheid en kan alleen door het denken gevat worden. De zintuiglijk waarneembare dingen daarentegen zijn veranderlijk en vormen de wereld van de *doxa* (schijn). Met Socrates (469–399) spitst de voorsocratische problematiek van het blijvende/ene tegenover het veranderlijke/vele zich toe op die van het algemene tegenover het bijzondere. In feite gaat het hierbij om het *universale* tegenover de *particularia*: hoe is het mogelijk dat de ene soortnaam, bij voorbeeld dapperheid, kan worden toegepast op de vele concrete dappere handelingen?

2.2 *Kentheorie*

De denkers vóór Heraclitus hebben zich, voor zover wij weten, niet of nauwelijks met kentheoretische problematiek beziggehouden. Ze gingen ervan uit dat de zintuigen ware kennis opleverden. Heraclitus heeft een wat genuanceerder standpunt: de gegevens die de zintuiglijke waarneming aanbiedt, kunnen wel ware kennis opleveren, als ze maar juist worden geïnterpreteerd. Aan zijn flux-theorie is echter door zijn aanhanger Cratylus (2^e helft vijfde eeuw) de conclusie verbonden dat kennis onmogelijk is: het feit dat de dingen aan voortdurende verandering onderhevig zijn, maakt ze onkenbaar, omdat kennis stabiliteit van haar object vooronderstelt. Het is via hem dat Plato bekend is geraakt met de filosofie van Heraclitus. Parmenides huldigt een dualistische opvatting: het zijnde is object van kennis (*epistèmè*), terwijl de zintuiglijk waarneembare dingen slechts object van opinie (*doxa*) zijn. De Sofisten voorzagen primair in de behoefte aan retorisch onderricht; ze hielden van stad tot stad rondtrekkend (tegen betaling!) *epideixeis*. Ze hebben echter ook op andere terreinen belangrijke bijdragen geleverd.

In kentheoretisch opzicht is de homo-mensura-stelling van Protagoras (480–411) van groot belang. Deze impliceert dat er geen intersubjectief geldende kennis is, maar dat voor ieder individu

iets is, zoals het hem *voorkomt*. Protagoras' stelling houdt dus subjectivisme in, maar naar het zich laat aanzien beperkte hij de toepasbaarheid ervan tot het gebied van de zintuiglijke waarneming. Uit de Mythe van Protagoras (Plato, Prot. 320c8–322d5) valt af te leiden dat de stelling voor Protagoras niet van toepassing was op het gebied van de ethica.

Van Gorgias (ca.483–375) is de volgende argumentatie overgeleverd: 1) er is niets, 2) als er wel iets zou zijn, zou het niet kenbaar zijn, 3) als het wel kenbaar was, zou het toch niet mededeelbaar zijn. Het is echter niet zeker of Gorgias hier serieus is; misschien gaat het om een parodie op Parmenides. Socrates is van mening dat het mogelijk is algemene kennis te verwerven; deze is algemeen geldend en noodzakelijk d.w.z. kan onmogelijk anders zijn.

2.3 Anthropologie

Van bijzonder belang voor het denken van Plato is de dualistische opvatting van Pythagoras: de mens is een samenstel van twee verschillende bestanddelen, lichaam en *psuchè*. Het lichaam is vergankelijk, maar de *psuchè* is van buiten af in het lichaam gekomen en is onsterfelijk. De *psuchè*, die voor Pythagoras de essentie van de mens uitmaakt, die de eigenlijke mens is, doorloopt een reïncarnatiecyclus. De mens kan tijdens zijn leven door het opvolgen van strenge ethische en andere voorschriften (vegetarisme) invloed uitoefenen op de kwaliteit van de volgende reïncarnatie van zijn *psuchè*.

Socrates heeft als postulaat dat de *psuchè* de kern is van de mens in moreel en intellectueel opzicht. Filosofie is voor hem dan ook *ἐπι μέλεια τῆς ψυχῆς*.

2.4 Ethica

Vóór Socrates is er geen sprake van een systematische ethiek, maar er zijn wel aanzetten tot ethisch denken. Zo heeft Pythagoras' reïncarnatieleer ethische implicaties, maar deze zijn nog religieus bepaald.

De Sofisten pretendeerden *aretè* te kunnen onderrichten, waarbij dit begrip overigens nog geen ethische lading heeft, maar 'optimaal functioneren' inhoudt. Sommige Sofisten, onder wie Callicles, verwierpen de op conventie (*nomos*) berustende moraal en verdedigden het recht van de sterkste, met een beroep op de natuurwet (*phusis*). Tegenover de neiging om het subjectivisme van Protagoras' homo-mensura-stelling ook op het gebied van de ethica toe te passen stelde Socrates zijn postulaat dat algemene kennis van zedelijke normen mogelijk is. Hij was de eerste filosoof die zich geheel op de ethica concentreerde. Zijn ethiek is eudaemonistisch. Noodzakelijke voorwaarde om *eudaimonia* te bereiken is deugdzaam handelen. Dit is alleen mogelijk, als men weet wat deugd is. Als men dat eenmaal weet, zal men volgens Socrates niet willens en wetens in strijd daarmee handelen (Socratisch determinisme). Socrates' opvatting van deugd als kennis brengt het belang van ethische begripsvorming met zich mee. In zijn gesprekken met mensen stelt Socrates de vraag 'Wat is ...?', bij voorbeeld 'Wat is dapperheid?', en probeert hij inductief (of beter: via abstractie) tot de algemene notie 'dapperheid' te komen, d.w.z. deze te definiëren. De vorm waarin hij dat doet, houdt in dat hij de opvattingen van zijn discussiepartner kritisch toetst en probeert te weerleggen (*elenchos*). In de praktijk wordt Socrates' discussiepartner vaak uit zijn tent gelokt, doordat Socrates zich van de domme houdt (*eirooneia*), en uiteindelijk in een situatie gebracht waarin hij geen kant meer op kan (*aporia*).

De kandidaat kan naar aanleiding van een voorgelegde gelezen dan wel ongelezen tekst een filosofische probleemstelling herkennen en plaatsen binnen het kader van de ontwikkeling van het filosofische denken vóór Plato.

3. Plato

3.1.1 Leven

Plato werd in 427 v. Chr. geboren in een familie die tot de elite van Athene behoorde. Door toedoen van zijn verwanten Critias en Charmides kwam hij al vroeg in aanraking met Socrates. Door Cratylus leerde hij de filosofie van Heraclitus kennen, terwijl hij ook in aanraking kwam met de leer van Parmenides. Hoewel een politieke carrière voor Plato voor de hand zou hebben gelegen, besloot hij in 407 zich geheel aan de filosofie te wijden en zich definitief bij Socrates aan te sluiten. Na de terechtstelling van Socrates (399) heeft hij meerdere reizen gemaakt, waarbij hij in ieder geval Zuid-Italië heeft bezocht. Hier kwam hij in aanraking met de filosofie van de Pythagoreërs. Ook verbleef hij meermaalen in Syracuse, waar hij door zijn vriendschap met de zwager van de tiran van deze stad zijn politieke ideeën hoopte te kunnen verwezenlijken. Omstreeks 387 stichtte hij vlak buiten Athene een eigen school, de Academie. Deze school bleef tot in de zesde eeuw na Chr. voortbestaan. Plato stierf in 347 v. Chr.

3.1.2 Werk

Het grootste deel van Plato's werken bestaat uit dialogen: (fictieve, geënceneerde) gesprekken waarin één van de gesprekspartners de rol van ondervraagde heeft en de ander die van ondervrager. Gezamenlijk proberen zij via vraag en antwoord de oplossing van een bepaald probleem te vinden. In zeer veel van de dialogen heeft Plato's leermeester Socrates de hoofdrol. Plato heeft kennelijk de dialoogvorm gekozen, omdat deze de specifieke werkwijze van Socrates goed weergeeft. De vraag is wel in hoeverre de opvattingen die Socrates in Plato's dialogen verkondigt, van hem zelf zijn of van Plato. Het laat zich aanzien dat hij in de latere dialogen wel steeds meer de spreekbuis van Plato wordt.

Het is opvallend dat in een filosofische context enige malen een mythe of allegorie voorkomt. Plato neemt zijn toevlucht daartoe, wanneer hij het onmededeelbare wil proberen over te brengen, maar een 'logisch', rationeel betoog daarvoor te kort schiet.

3.2 Metafysica

Plato is van mening dat de zintuiglijk waarneembare wereld geen object van kennis kan zijn, omdat deze aan voortdurende verandering onderhevig is. Hij houdt echter vast aan het bestaan van kennis en stelt dat er andere objecten van kennis moeten zijn: de Vormen (*eidè, ideai*). Deze Vormen – ongeworden, onveranderlijk, onvergankelijk, één/uniek – zijn zelfstandige entiteiten en vormen de ware werkelijkheid. In de werken uit zijn bloeitijd vat Plato ze op als transcendent. Het zijn *universalia* en de *particularia* zijn wat ze zijn, doordat ze hieraan deel hebben (*methexis/metechein*) of deze nabootsen (*mimèsis/mimeisthai*). Plato's ontologie is dus dualistisch. Er zijn twee gebieden: de wereld van de Vormen (de ware werkelijkheid) en de (afgeleide) zintuiglijk waarneembare wereld.

De theorie van de Vormen is Plato's bijdrage aan de oplossing van de problematiek van het ene/constante tegenover het vele/veranderlijke (Voorsocratici), van het algemene tegenover het bijzondere (*Socrates*).

In de Politeia is er een begin van hiërarchie binnen de Vormenwereld: hoogste Vorm is de Vorm 'het Goede'. De andere Vormen hebben daaraan deel. Ze zijn *goed* in een bepaald opzicht: rechtvaardigheid bij voorbeeld is goed zijn in het rechtvaardige.

3.3 Kentheorie

Plato onderscheidt enerzijds kennis (*epistèmè*), anderzijds opinie (*doxa*). Kennis heeft de Vormen als object, opinie de zintuiglijk waarneembare wereld. De Vormen worden 'geschouwd' door de

nous, d.w.z. ons 'geestesoog'; de zintuiglijk waarneembare wereld wordt waargenomen door de zintuigen, waarvan voor Plato het zien het meest representatief is. Kennis is letterlijk *a priori*: voordat de (onsterfelijke) *psuchè* voor het eerst in een sterfelijk lichaam werd geïncarneerd, heeft zij zicht gehad op de wereld van de Vormen. Door het contact met het lichaam heeft de *psuchè* het bewustzijn van de aldus opgedane kennis verloren. De mens kan deze kennis door een juist procédé weer naar boven brengen, deze zich her-inneren: *anamnèsis*. Dit is wat de filosoof doet, daartoe gedreven door *eros*, de liefde voor de ware werkelijkheid, de waarheid. De 'gewone' mensen stellen zich tevreden met het empirische, het contingentie, en zijn daarvoor *philodoxoi*.

In de Politeia nuanceert Plato zijn aanvankelijk sterk dualistische visie en laat hij zien dat er een geleidelijke overgang is van het laagste stadium van kentoestand – illusie/vermoeden (*eikasìa*) en het daarmee corresponderende kenobject: afbeeldingen/kopieën (*eikones*) – naar het hoogste stadium, namelijk (intuïtief) inzicht (*nous*) als kentoestand en de Vorm het Goede (*to Agathon*) als kenobject. Hij illustreert dit met de allegorie van de Grot (Politeia 514a-518d).

3.4 Anthropologie

Plato huldigt evenals Pythagoras een dualistische lichaam-ziel-opvatting. De ziel (*psuchè*) is onsterfelijk, komt van elders in het lichaam en wordt na de dood gereïncarneerd. Zij doorloopt zo een cyclus. Het lichaam is een 'gevangen'is', een belemmering voor de *psuchè*, omdat het gebonden is aan het zintuiglijk waarneembare, het veranderlijke, en gevoelens van lust en onlust kan opwekken. Het is dan ook van groot belang zich tijdens het leven zoveel mogelijk los te maken van het lichamelijke.

Vanaf de Politeia (geschreven na 385) onderscheidt Plato drie 'delen' in de *psuchè*: een rationeel (*logistikòn*), een impulsief-vitaal (*thumoeides*) en een begerend (*epithumètikòn*) 'deel'. Hij gaat er niet langer van uit dat de *psuchè* in haar geheel onsterfelijk is; de onsterfelijkheid blijft voorbehouden aan het *logistikòn*. Het dominant aanwezig zijn van één van de drie 'delen' vormt het criterium voor toewijzing van ieder lid van de staatsgemeenschap aan één van de drie klassen waarin door Plato de bevolking van de staat wordt ingedeeld.

3.5 Ethica

Plato's ethica is eudaemonistisch. *Eudaimonia* is te bereiken door een leven dat gericht is op de beschouwing van de Vormen (*bios theoretikos*). Een eerste aanzet hiertoe biedt het Symposium: de inwijding in *ta erootika* vindt haar voltoëfing en bekroning in het schouwen van *auto to kalon*; hierin is de ware *eudaimonia* gelegen (Symp. 208e-212c). In Plato's ethica zijn de Vormen hoogste normen waardoor men zich moet laten leiden. Hoogste Vorm is de Vorm het Goede. Inzicht in en kennis van de Vormen – en daarmee dus de ware *eudaimonia* – is echter alleen voor de filosoof weggelegd. De meeste mensen daarentegen hebben geen inzicht en denken ten onrechte geluk te vinden in genot (*hèdonè*).

Een moreel goede samenleving is volgens Plato dan ook alleen mogelijk, als deze wordt bestuurd door filosofen – waartoe overigens volgens Plato ook vrouwen kunnen behoren! (Politeia 451e6-452d1) – : het is de taak van de filosofen om vanuit hun kennis van de Vormen hun medemensen te leiden. De Politeia is een ontwerp voor een dergelijke samenleving.

De kandidaat kan naar aanleiding van een voorgelegde gelezen dan wel ongelezen tekst een filosofische probleemstelling plaatsen binnen het kader van de hoofdthema's van het pensum en Plato's denken.

4. Cultuurhistorische achtergronden

Plato was afkomstig uit een rijke, aristocratische familie die tot de elite van Athene behoorde. In de loop van de vijfde eeuw veranderde de plaats van de aristocraten in het democratische bestel in Athene. Zij verloren hun dominerende rol in het politieke en sociale leven en hun afkomst bracht hun in de rechtszaal weinig voordelen meer. Bovendien eigende de *dèmos* zich bepaalde begrippen toe die voorheen kenmerkend waren voor de aristocratische ideologie, zoals *eugeneia*, *kalokagathia* en *aretè*. De burgerbevolking werd als het ware de nieuwe elite, die zich onderscheidde van de niet-burgers. De aristocratie voelde zich door een dergelijke uitholling van haar waarden en de aantasting van haar exclusiviteit bedreigd, hetgeen de spanningen tussen de aristocraten en het volk vergrootte. Aan het einde van de vijfde eeuw hebben aristocraten enkele malen geprobeerd de democratie te vervangen door een oligarchisch bewind, maar uiteindelijk zonder succes.

De welsprekendheid kreeg in het functioneren van de democratie een centrale plaats: macht onder het democratisch regime was onlosmakelijk verbonden met de retorische vaardigheid, doordat het gesproken woord beslissend was voor de beïnvloeding van het volk in de volksvergadering en de juryrechtbanken, de belangrijkste organen van de democratie. Plato achtte dit gevaarlijk en heeft zich er daarom op gericht de welsprekendheid, zoals die door Protagoras en Gorgias werd beoefend en onderwezen, vanuit filosofisch perspectief kritisch te beoordelen.

Voor een goed begrip van het Symposium is het van belang kennis te hebben van het seksuele gedrag en de seksuele normen in de Atheense samenleving. Homoseksualiteit kende verschillende verschijningsvormen: naast de traditionele pederastische relatie, waarbij een volwassen man een seksuele verhouding met een jonge jongen had, komen allerlei vormen van prostitutie voor. Bovendien was de ongelijkheid in leeftijd geen strikte voorwaarde voor een homoseksuele relatie. Behalve in het werk van Plato is het pedagogische aspect ervan in de vijfde en vierde eeuw nagenoeg afwezig. De morele code benadrukte de strikte rolverdeling tussen een actieve en een passieve partner. In welke mate homoseksualiteit tussen vrouwen in het vijfde en vierde eeuwse Athene gebruikelijk was, is onbekend.

De kandidaat kan naar aanleiding van een voorgelegde tekst vragen beantwoorden over verwijzingen naar en verbanden met de cultuurhistorische achtergronden die relevant zijn voor de teksten van het pensum.

5. Taal en stijl

De omschrijving door de CEVO van de minimumkennis op het gebied van morfologie en syntaxis vormt het uitgangspunt bij de bestudering van de authentieke teksten. Daarnaast worden de volgende verschijnselen bekend verondersteld:

- de 2e persoon sing. indic. medii op -η
- de nevenvormen van de comparativusstam op -ov- (e.g. καλλίω i.p.v. καλλίονα)
- de vormen ὄτου, ὄτω, ἄττα, ἄττα
- de vormen του, τω i.p.v. τινος, τινι
- de vormen τοῦ, τῷ i.p.v. τίνος, τίνι
- de vorm ἄν i.p.v. ἔάν
- crasis
- veel voorkomende partikels: οὖν, οὐκουν, οὐκοῦν, ἄρα, (ἄρα) μή, δῆ, τοίνυν
- syntactische verschijnselen die samenhangen met het gesprekskarakter van de teksten: ellipsis, anacolouth, 'thema-markering' (prolepsis)

De kandidaat kan zijn kennis van morfologische en syntactische verschijnselen demonstreren door het vertalen van een ongeziene authentieke tekst, die qua aard en moeilijkheidsgraad nauw aansluit bij de gelezen teksten. De hierboven genoemde verschijnselen worden in beginsel niet geannoteerd.

6. Reacties op Plato/teksten ter vergelijking

De leerlingen kunnen zich de vaardigheden met betrekking tot receptie (a) en thematische vergelijking (b) eigen maken door bestudering van de volgende teksten. De passage(s) van Aristoteles zijn verplicht, de andere teksten worden bij wijze van voorbeeld aangereikt.

Aristoteles, *Ethica Nicomachea* I.vi, 1096a11–1097a13 en *Ethica Eudemia* I.v.15–8, 1216b3–b25

Marsilio Ficino: *Brieven*, uitgeverij de Driehoek/ School voor filosofie Amsterdam z.j. brieven 2, 29, 36 en 38

Thomas More, *The complete works of St. Thomas More*, vol IV ed. E. Surtz S.J. and J.H. Hexter, New Haven/London 1974, hierin: Utopia Book I, p.160 (r.13)–172 (r.12). Vertaling van deze passage in: Thomas More, *Utopia*, vert. door Marie H. van der Zeyde, Amsterdam 1977, p.89–95.

Friedrich Nietzsche, *Jenseits von Gut und Böse* § 260. In vertaling: *Voorbij goed en kwaad*, vert. door Thomas Graftdijk, Amsterdam 1993, p.193–197.

Friedrich Nietzsche, *Zur Genealogie der Moral* I, §13. In vertaling: *Genealogie der moraal*, vert. door Thomas Graftdijk, Amsterdam 1994, p.40–42.

K.R. Popper, *The open society and its enemies*, vol. I, The spell of Plato, London 1969, chapter 5. 'Nature and convention', p.57–85 en chapter 6.VIII, p.116–119

Rudy Kousbroek, *Ethologie en cultuurfilosofie*, Johan Huizinga-lesing, Amsterdam 1972, p.30–40.

Iris Murdoch, *Acastos, two Platonic dialogues*, New York 1987, hierin: 'Art and Eros, a dialogue about art', p.9–66.

Michel Foucault, *L'histoire de la sexualité*, Paris 1984, V Le véritable amour p.251–269; in vertaling: *Geschiedenis van de sexualiteit*, Nijmegen 1984, p.219–235.

Ida Gerhardt, *De zomen van het licht*, Amsterdam 1983, hierin: 'Eros ter ere' en 'Het Symposium'.

De kandidaat kan naar aanleiding van een voorgelegde tekst toelichten hoe deze als een reactie op Plato kan worden begrepen.

De kandidaat kan een voorgelegde tekst vergelijken met een gelezen tekst vanuit het perspectief van de centrale thema's van het pensum.